

**НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ
АРХИТЕКТОНСКОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ**

Одлуком Наставно-научног већа Архитектонског факултета од 23.06.2011. године (бр. 01-949/2-4.5.), именована је Комисија за оцену и одбрану докторске дисертације кандидата **мр Душка Кузовића**, под називом

**"СТАМБЕНА АРХИТЕКТУРА ВАРОШИ И ВАРОШИЦА ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ
У 19. И ПРВОЈ ПОЛОВИНИ 20. ВЕКА"**

у саставу:

- др Мирјана Ротер Благојевић, ванредни професор Архитектонског факултета у Београду,
- др Гордана Милошевић Јевтић, доцент Архитектонског факултета у Београду,
- др Сретен Вујовић, редовни професор Филозофског факултета у Београду; и
- др Игор Марић, виши научни сарадник Института за архитектуру и урбанизам Србије.

Наведена Комисија подноси следећи

ИЗВЕШТАЈ

1. УВОД

1.1. Наслов и обим дисертације

Докторска дисертација **мр Душка Кузовића**, под називом **"Стамбена архитектура вароши и варошица западне Србије у 19. и првој половини 20. века"**, написана је на 408 страна. Основни текст је дат на IX + 250 страница, иза којих следи попис извора и литературе на 8 страница, списак и порекло илустрација на 13

страница и илустрације на 136 страница. На почетку дисертације, у делу нумерисаном римским бројевима, налазе се резиме на српском и енглеском језику, садржај и списак коришћених скраћеница. На крају рада је краћа биографија кандидата.

1.2. Хронологија тока рада на дисертацији

Марта 2010. године, кандидат је поднео захтев Наставно-научном већу Архитектонског факултета да му се одобри израда докторске дисертације под називом:

"Стамбена архитектура вароши и варошица западне Србије у 19. и првој половини 20. века".

Наставно-научно веће је на седници оджаној 08.04.2010. године донело одлуку о именовању Комисије за оцену испуњености услова кандидата и теме докторске дисертације у саставу:

- др Мирјана Ротер Благојевић, ванредни професор Архитектонског факултета у Београду;
- др Гордана Милошевић Јевтић, доцент Архитектонског факултета у Београду;
- др Сретен Вујовић, редовни професор Филозофског факултета у Београду;
- др Игор Марић, научни сарадник Института за архитектуру и урбанизам Србије у Београду; и
- др Србољуб Стаменковић, редовни професор Географског факултета у Београду.

Комисија је у свом извештају предложила Наставно-научном већу да одобри израду докторске дисертације на наведену тему. Овај извештај је Наставно-научно веће усвојило 12.07.2010. године и проследило Универзитету. Веће научних области грађевинско-урбанистичких наука Универзитета у Београду се 25.10.2010. године сагласио с предложеном темом, те је Наставно-научно веће Архитектонског факултета 08.11. 2010. године одобрило рад на теми докторске дисертације кандидата, за ментора је именована др Мирјана Ротер Благојевић, а за рок до када кандидат може одбранирати докторску дисертацију одредило крај школске 2015/16. године.

Јуна 2011. године, кандидат је предао завршену докторску дисертацију. Наставно-научно веће је на седници, одржаној 23.06.2011. године, именovalo Комисију за оцену и одбрану докторске дисертације у саставу:

- др Мирјана Ротер Благојевић, ванредни професор Архитектонског факултета у Београду;
- др Гордана Милошевић Јевтић, доцент Архитектонског факултета у Београду;
- др Сретен Вујовић, редовни професор Филозофског факултета у Београду; и
- др Игор Марић, научни сарадник Института за архитектуру и урбанизам Србије.

1.3. Место дисертације у одговарајућој научној области

Дисертација која је предмет овог извештаја је, у ширем смислу, из области техничких наука, у ужем смислу припада области архитектура и урбанизам, док у најужем смислу обухвата научну област историја и теорија архитектуре. У дисертацији се примењују и испитују савремена теоријска тумачења развоја насеља и стамбене архитектуре у Србији, посебно у домену типолошких проучавања, на примеру трансформације стамбене архитектуре вароши и варошица западне Србије у 19. и првој половини 20. века. Област типолошких проучавања у развоју архитектонских облика и просторне организације грађевина припада методама научног истраживања кроз које се најасније исказују полазни концепти и основни принципи архитектонског ставралаштва, те је изузетно значајна за истраживање, описивање и разумевање развојне линије облика просторне организације, конструктивног склопа и спољашњег обликовања, од целине до појединачних архитектонских елемената. Резултати изнети у овој докторској дисертацији представљају примену и даље развијање референтних савремених теоријских истраживања кроз студију стамбене архитектуре на једном до сада недовољно исраживаном подручју, чиме се даје значајан допринос формирању укупне слике трансформације стамбене архитектуре у Србији од традиционалне народне и оријенталне до модерне.

2.0. БИОГРАФИЈА КАНДИДАТА

Мр Душко Кузовић је рођен 1967. године у Косјерићу. Дипломирао је на Архитектонском факултету Универзитета у Београду 1994. године, чиме је стекао звање дипломираног инжењера архитектуре. Одмах након завршетка основних студија архитектуре уписао је 1994. године на Архитектонском факултету Универзитета у Београду последипломске студије - курс: *Проучавање, заштита и ревитализација градитељског наслеђа*. Магистарски рад „*Сеоска кућа, село и сеоски центри на територији општине Косјерић у 19. и првој половини 20. века*” (ментор проф. др Нађа Куртовић-Фолић) одбранио је 2007. године и стекао академско звање магистра техничких наука из области архитектуре и урбанизма.

Досадашње деловање мр Душка Кузовића на пољу уже научне области историје и теорије архитектуре, односило се на теренска истраживања и прикупљање грађе за проучавање традиционалне сеоске и градске стамбене и јавне архитектуре на простору западне Србије. Своје резултате истраживања у области историје и теорије архитектуре, односно проучавања и заштите градитељског наслеђа у Србији, кандидат је презентирао на научним скуповима и публиковао у домаћим научним часописима и зборницима:

- Кузовић, Д. (1996/1997): Народно градитељство на подручју општине Косјерић, *Ужички зборник*, бр. 25/26, Ужице, стр. 365-407.
- Кузовић, Д. (1998): Становање у градовима западне Србије 1850-1950.г., *Зборник радова другог научног скупа „Унапређење становања“*, Архитектонски факултет, Београд, стр. 155-157.
- Кузовић, Д. (2001): Зграда среског начелства у Косјерићу, *Гласник друштва конзерватора Србије*, бр. 25, Београд, стр. 177-179.
- Кузовић, Д. (2001): Зграда старе основне школе у Сечој Реци, *Гласник друштва конзерватора Србије*, бр. 25, Београд, стр. 180-181.
- Кузовић, Д. (2002): Зграда среског начелства у Косјерићу, *Ужички зборник*, бр. 28, Ужице, стр. 151-170.

3.0. ТЕХНИЧКИ ОПИС ДИСЕРТАЦИЈЕ

3.1. Обим дисертације са спецификацијом свих њених елемената

Основни текст дисертације има 250 страница, прати га 358 напомена (датих у виду фуснота на крају странице) и 299 илустрација (мапе, карте, планови, фотографије, табеле са типолошким схемама основа, изгледа и архитектонских елемената), које су дате након текста у посебном поглављу. Након тога следи попис извора и литературе на 8 страница, попис и порекло илустрација на 13 страница и кратка биографија кандидата на једној страници.

На почетку дисертације се налази садржај (дат детаљно до нивоа одељака свих поглавља и с нумерацијом страна), резиме на српском и енглеском језику и објашњење скраћеница које су коришћене у тексту.

Након резимеа на српском и енглеском језику с кључним речима, садржаја и скраћеница, следе следећа поглавља:

Прво поглавље **Увод** има шест одељака: 1.0. Предмет рада 2.0. Циљеви проучавања, 3.0. Основне хипотезе, 4.0. Задаци истраживања, 5.0. Методе истраживања и 6.0. Приказ досадашњих истраживања.

Друго поглавље **Природни, историјски, економски, друштвени и културни утицаји на развој насеља и градитељства** има шест одељака: 1.0. Природни услови, 2.0. Административна управа, законска регулатива и промене у градитељству почетком 19. века, 3.0. Порекло становништва и њихов утицај на развој насеља, 4.0. Утицај развоја пољопривреде, занатства и привреде на трансформацију насеља и архитектуре, 5.0 стање насеља и градитељства до почетка 19. века, и 6.0. Градитељи.

Треће поглавље **Развој и основни типови вароши и варошица током 19. века** има три одељака: 1.0. Опште карактеристике насеља; 2.0. Приказ развоја насеља, са пододељцима: 2.1. Спонтано настала насеља и 2.2. Плански настала насеља; и 3.0. Главне морфолошке карактеристике насеља, са пододељцима: 3.1. Основи утицаји на морфологију насеља, 3.2. Основни типови и карактеристике центара насеља, 3.3. Карактеристике урбаног блока, 3.4. Карактеристике улица и уличних фронтана, 3.5. Карактеристике парцела и положаја зграда на парцели и 3.6. Карактеристике окупација.

Четврто поглавље **Анализа конструктивних, просторних и обликовних карактеристика кућа** има пет одељака: 1.0. Примењене конструкције и материјализација, са пододељцима: 1.1. Опште карактеристике и 1.2. Примењени конструктивни системи и материјализација конструктивних и архитектонских елемената; 2.0. Просторна структура кућа, са пододељцима: 2.1. Основне карактеристике и облици становања, 2.2. Карактеристике и класификација зграда у односу на намену, спратност и број станова, 2.3. Основни типови просторне организације и 2.4. Приказ еволуције просторне структуре куће (стана); 3.0. Основни типови композиције фасада, са пододељцима: 3.1. Основне карактеристике и критеријуми за дефинисање типова уличних фасада, 3.2. Основни типови композиција фасаде приземних зграда, 3.3. Основни типови композиција фасада спратних зграда, 3.4. Основни типови композиција фасаде обликованих у духу модерне архитектуре, 3.5. Основни типови композиција фасаде обликованих у духу народне и оријенталне архитектуре и 3.6. Основни типови композиција фасаде зграда за одмор (вила); 4.0. Анализа архитектонских и декоративних елемената фасада, са пододељцима: 4.1. Карактеристике обликовања фасада, архитектонских и стилских елемената; 4.2. Анализа обликовања прозора, 4.3. Приказ врста прозора у односу на функцију просторије у објекту, 4.4. Улази у кућу, колски улази, подрумска и балконска врата, 4.5. Анализа обликовања излога у приземљу, 4.6. Анализа обликовања балкона, лођа и еркера, 4.7. Анализа обликовања ризалити, 4.8. Анализа обликовања купола и кубета и 4.9. Анализа обликовања стилских елемената, профилације и декоративне пластик; и

5.0. Приказ анализираних примера, са пододељцима: 5.1. Приземне зграде и 5.2. Спратне зграде.

Пето поглавље **Закључна разматрања** садржи закључке, донете у односу на постављене циљеве и почетне хипотезе истраживања, импликације налаза истраживања, процену резултата и значаја истраживања, као и могуће правце даљих истраживања.

Шести део **Извори и литература** садржи попис извора и необјављене грађе, референтну и коришћену литературу. Седми део садржи **Попис и порекло илустрација и табела**. Осми део садржи **Илустрације**. На крају рада је дата краћа биографија докторанта.

3.1. Кратак приказ појединачних поглавља

Мр Душко Кузовић у **првом поглављу – Увод** образлаже разлоге због којих се определио да предмет његове докторске тезе буде истраживање и тумачење развоја стамбене архитектуре у варошима и варошицама централног дела Западне Србије (односно данашњих административних општина: Ужице, Пожега, Бајина Башта, Ариље, Косјерић и Чајетина) и даје опште податке о спроведеном научном истраживању. Оно започиње са објашњењем предмета истраживања, затим су дефинисани научни циљеви истраживања и на основу њих постављени задаци које треба испунити. Генерални циљ истраживања је био да се стамбена архитектура вароши и варошице западне Србије настала у периоду од почетка 19. века до Другог светског рата, која је до данас сачувана, истражи на терену, систематизују подаци о њој и да се анализирају и валоризују њене архитектонске вредности. Поред тога, циљ је био и да се истражи постојећа грађа у историјским и приватним архивама и другим институцијама, која сведочи о пореклу, настанку, развоју и трансформацији ове архитектуре. Крајњи циљ спроведеног истраживања је било сагледавање основних типолошких, конструктивних и обликовних карактеристика и вредности историјске стамбене архитектуре с посматраног подручја и издвоје најзначајнији примери или групације у циљу иницирања њихове трајне заштите и проглашења за културно добро у локалним или регионалним оквирима, у циљу очувања аутентичности и амбијенталних вредности историјских делова истраживаних насеља.

У складу са тим, докторант је поставио полазне хипотезе и дефинисао научне методе истраживања, којима се вршила провера хипотеза. Поглавље је завршено прегледом доступне грађе, писаних и планских докумената о архитектури посматраног подручја и времена, необјављених извора, досадашњих истраживања и објављених радова релевантних за тему која је предмет рада, уз критичку анализу њихових резултата.

Друго поглавље – Природни, историјски, економски, друштвени и културни утицаји на развој насеља и градитељства је општег карактера и садржи општи преглед утицаја који су обликовали стамбену архитектуру посматраног подручја у 19. и првој половини 20. века, посматраних и анализираних на основу расположиве референтне литературе.

У првом делу дат је приказ природних услова, топографике терена, клима, падавине, ветар, хидрографија, земљиште и биљни свет, који су утицали на карактеристике архитектуре и давале им одређене специфичности (у односу на диспозицију на парцели, материјализацију, облике кровова и сл), којима се су се манифестовали особени природни услови подручја.

У другом делу поглавља посебан истраживачки допринос остварен је кроз анализу и тумачењу утицаја административне управе, законске регулативе, саобраћаја и сл. на трансформацију стамбених облика. Посебна пажња је посвећена изградњи државних здања почетком 19. века и њиховм утицају на структуру и архитектуру насеља, као и појави образованих градитеља из средње Европе, која је омогућила да се нови прописи у грађевинарству спроведу. Поред тога дат је и приказ развоја саобраћаја који је утицао на бржи развој појединих насеља.

Пореклу и структури становништва је посвећен трећи део поглавља, јер су они битно утицали на избор места насељавања новопридошлог становништва у тек ослобођену Србију почетком 19. века. Становници су из својих крајева преносили стамбене навике и традицију грађења, прилагођевајући је новим природним условима и законским прописима.

Утицај развоја пољопривреде, занатства и привреде на трансформацију насеља се анализира у четвртм делу овог поглавља, јер су они утицали на карактеристике насеља и стамбених облика у њима. земљорадња је била саставни део породице варошице и вароши током 19. и почетком 20. века. Како се становништво овог подручја махом бавило пољопривредом као основним или допунским занимањем, окућнице су садржале површине за повртарство и воћарство, тако да су вароши и варошице имале поједине карактеристике руралних насеља. Посебна пажња је посвећена приказу развоја грађевинских зната и производње грађевинских материјала, јер су они утицали на стварање могућности преношења нових техника грађења и нових материјала из развијених европских центара и у посматране крајеве.

У петом делу су анализирани карактеристике посматраних насеља и њихово стање почетком 19. века, како би се дефинисао почетни ниво од кога се даље, кроз истраживање, прати трансформација и достигнути ниво до Другог светског рата.

Поглавље се завршава кратким приказом најзначајнијих градитеља који су били активни на овом подручју, кроз основне податке о њиховом раду.

У трећем поглављу - Развој и основни типови вароши и варошица током 19. века, на почетку су приказане опште карактеристике насеља и постепено прерастање сеоских насеља у варошице услед великог прилива становништва и развоја привредних активности. Дати су и подаци о броју становника и кућа у појединим областима. Даље су описане основне етапе развоја насеља и врсте.

У другој глави овог поглавља веома детаљно је описан развој и карактер појединих насеља. Она су подељена на спонтано настала насеља (Ужице, Ариље, Чајетина, Косјерић, Рогачица, Ражана и Ивањица) и плански настала насеља (Пожега и Бајина Башта).

У трећем делу поглавља анализирани су основне морфолошке карактеристике насеља, односно утицаји који су довели до промене традиционалне оријенталне морфологије у планску. Даље је извршена класификација насеља на основне типове у односу на карактеристике центара насеља и његовог положаја центра насеља у односу на целину, и то: 1. насеља са центром у форми трга (Бајина Башта и Пожега), 2. насеља са центром у форми главне улице (Косјерић и Ариље) и 3. насеља са комбинованим центром (Ужице). Према карактеристикама геометрије градског центра издвојене су две основне категорије - неправилан градски центар и правилан градски центар. Поред тога анализирани су и геометрија и облик стамбеног и стамбено-пословног блока, које се разликују у зависности од начина настанка насеља, односно да ли је насеље накнадно регулисано или је основано и грађено по напред дефинисаном плану и карактеристике градског блока. Дати су прецизни подаци за поједина насеља у зависности од димензија и геометрија блока. Детаљно су, за поједина насеља, анализирани карактеристике улица и уличних фронтана - ширина, оријентација, карактеристике уличних фронтана, спратности и намене зграда. Анализирани су карактеристике парцела и положаја зграда на парцели, те су према положају објекта у односу на регулациону линију и ширину зграда издвојени карактеристични типови - 1. куће на регулационој линији улице, 2. угаоне куће, 3. слободностојеће куће у унутрашњости парцеле и 4. дворишне куће. На крају овог дела анализирани су карактеристике и сложеност окућнице, те разноврсне стамбене и привредне зграде које су се налазиле на њој. Према организацији окућнице констатоване су три основне групе: 1. окућнице са помоћним објектима уз бочну страну парцеле; 2. окућнице са помоћним објектима уз задњу страну парцеле; и 3. специфична решења проузрокована геометријом парцеле.

Четврто поглавље - Анализа конструктивних, просторних и обликовних карактеристика кућа, представља разраду основне теме истраживања, кроз коју се остварује најзначајнији научни допринос самог рада.

Поглавље започиње одељком у коме се анализирају примењене конструкције и материјализација стамбених зграда у посматраном периоду на анализираном подручју, у коме су ови аспекти веома детаљно и садржајно разматрани. Издвојена су три периода у развоју конструкција и примени грађевинских материјала: први период (1830-1860) током кога је настављена примена традиционалних метода производње грађевинских материјала и примена традиционалног начина градње; други период (1860-1890) током кога су примењивани традиционално произведени грађевински материјали, али са новим конструктивним техникама; трећи период (1890-1941) током кога је почела индустријска производња нових грађевинских материјала, а наставља се и даљи развој конструкције и техника градње. На основу анализе већег броја сачуваних примера са посматраног подручја констатована су два основна конструктивна система у којима су грађени стамбени објекти: 1. скелетни – традиционална дрвена конструкција са испуном – бондрук и 2. масивни – зидани од опеке. Посебно су анализирани и приказани карактеристике, конструкције и материјализација темеља, зидова, међуспратних и кровних конструкција, те карактеристичних архитектонских елемената – подова, плафона, кровних покривача, врата и прозора. Приказани су и карактеристике веза дрвених конструктивних елемената, као и декоративно обликовање и украшавање дрвених конструктивних елемената.

Предмет другог одељка овог поглавља је била анализа просторне структуре породичних куће и стамбених зграда. Оно започиње приказом основних карактеристика и облика становања, од најједноставнијих једнопросторних колиба- кулача, кућера и вајата. Даље следи приказ сеоских облика становања који су били заступљени у варошима и варошицама посматраног подручја – једноделних, дводелних и троделних кућа. Посебно се анализира појава, положај и функција трема у оквиру куће. На крају се даје приказ основних карактеристика градских облика становања. Друга глава овог поглавља наставља се са приказом општих карактеристика и класификацијом зграда у односу на намену, спратност и број станова. У односу на намену зграде су класификоване у стамбено-пословне, код којих су поред стамбених садржаја, присутни и угоститељски, трговачки или занатски садржаји, и само стамбене зграде. У односу на број станова и спратност, зграде су прво класификоване у једнопородичне и вишепородичне зграде, а оне даље у односу на спратност на приземне и спратне. Углавном су приказане опште карактеристике једнопородичних стамбених и стамбено-пословних зграда, које су биле приземне или спратне зграде, док је забележен веома мали број вишепородичних зграда и оне су грађене тек у периоду након Првог светског рата, тако да су заступљене у веома малом броју примера. У трећој глави су анализирани основни типови просторне организације кућа - подужни план, централни план и комбиновани план, за које је дат приказ карактеристичних примера. Одељак се завршава приказом еволуције просторне структуре куће (стана), кроз седам фаза развоја од 1830. до 1941. године. За сваку фазу је дат детаљан приказ основних просторних карактеристика куће, сложеност, број и врсте просторија, њихова намена као и карактеристични примери у појединим варошима. Приказ и класификацију типова прате табеларни прикази схема основних типова просторне организације са карактеристичним примерима.

Трећи одељак дисертације садржи веома обиман приказ основних типова композиције фасада. На почетку су објашњене основне карактеристике и критеријуми за дефинисање типова уличних фасада. За зграде настале под утицајем историцистичке архитектуре током 19. и почетком 20. века посебно су класификовани и описани типови и подтипови за фасада код приземних, а посебно код спратних зграда, а у односу на присуство или одсуство примене хоризонталне поделе уличне фасаде хоризонталним венцима и вертикалне поделе пиластрима и лезенама, односно примене ризалита. Посебно су издвојени типови композиције фасада код зграда насталих у другој, трећој и четвртој деценији 20. века под утицајем модерне архитектуре, код којих су типови фасада били условљени положајем на парцели, да ли

су зграде слободностојеће или на уличној регулацији, у низу или на углу. Код њих су типови у великој мери зависили од тога да ли су приземне или спратне зграде, а постојала су и бројна специфична решења. У посебну групу су издвојене и зграде код којих су фасаде обликоване у духу оријенталне и народне архитектуре, код којих се појављују различити типови у односу на положај на парцели, спратност, присуство и одсуство чардака на спрату, облика крова и сл. На крају су издвојени типови обликовања фасада зграда грађених за одмор у међуратном периоду, код којих се јављају типови у духу планинских кућа, градских вила и комбиноване композиције. За све приказане типове дат је опис карактеристичних примера које прате и одговарајући цртежи композиције фасада дати у табеларним приказима типова.

Четврти одељак је посвећен приказу архитектонских и декоративних елемената фасада стамбених зграда са анализираног подручја. Он започиње са приказом основних карактеристика обликовања фасада и примене архитектонских и стилских декоративних елемената. Даље су описане основне стилске фазе развоја архитектуре у Србији у 19. и првој половини 20. века, који су дати на основу систематизација у референтној литератури, која је редефинисана у односу на услове и анализирани примери на посматраном подручју. Као карактеристични, везано за значајне историјске догађаје који су утицали на архитектуру, издвојени су као почетни период 1830-1880; затим период 1880-1914; и као завршни период 1914-1941. године. У оквиру сваког периода дати су основне карактеристике архитектонског обликовања, примене архитектонских и стилских елемената, као и опис карактеристичних примера. Даље се анализирају појединачни архитектонски елементи – прозори и излози у приземљу; улази у куће, подрумска и балконска врата; балкони, лође и еркери; ризалита; куполе и кубета; и декоративних елемената, профилације и декоративне пластике.

У последњем, петом одељку четвртог поглавља дат је исцртни приказ анализираних примера, који су класификовани и приземне и спратне зграде и даље систематизовани по насељима - Ужице, Косјерић, Бајина Башта, Ариље и Пожега. За свако насеље су наведени карактеристични примери и описане њихове основне карактеристике у односу на настанак, положај у насељу, просторну структуру, конструкције и материјализацију, као и примењене обликовне елементе.

У **закључним разматрањима**, у петом поглављу, веома детаљно су резимирани претходни сегменти истраживања, с нагласком на дефинисање закључака и резултата који су остварени на основу спроведених анализа. Такође су дати коначни закључци који су довели до потврде постављених претпоставки, односно хипотеза на којима је засновано истраживање. Изнети су закључци о пореклу просторних и архитектонских облика кућа, као и о просторима са којих је вршен утицај на формирање карактеристичних просторних и обликовних типова. Поред тога сумирани су и образложени најзначајнији утицаји – природни, историјски, друштвени и културни – који су обликовали архитектуру вароши и варошица западне Србије. Даље су образложене основне карактеристике урбанизације насеља и појединих урбаних елемената (улица, бликова и парцела), као и закључци који се односе на конструктивне, просторне и обликовне карактеристике стамбених зграда. Издвојени су основни облици и типови конструкција, просторних структура и композиције уличних фасада, као и типови појединих архитектонских елемената. На основу спроведених анализа донети су закључци и о регионалним карактеристикама посматране стамбене архитектуре, која је издваја у односу на једноверемну облике у другим деловима тадашње Србије. На крају су образложени остварени доприноси спроведеног истраживања урбаног и архитектонског развоја стамбене архитектуре посматраног подручја, као и могући правци даљег проширивања и иновирања знања о предметној теми.

Попис извора и литературе, који следи у шестом поглављу, дат је прегледно и садржи изворе коришћене необјављене архивске грађе и списак објављене грађе - прописа и закона везаних за уређење насеља и стамбену архитектуру, као и списак референтне литературе (са 120 јединица) и секундарне коришћене литературе (са 97 јединица). У оквиру текст дато је 6 табела, а у посебном поглављу 299 илустрација

(географске карте, планови, старе фотографије, архивски планови, цртежи основа, пресека и изгледа објекта, табеларни прегледи типова просторних структура и композиција фасада, дело аутора рада), које визуелно допуњују текст.

3.2. Осврт на технику обраде дисертације

Текст дисертације је дат с цитатима у виду фуснота на крају страница и позивањем на одређене табеле и илустрације, тако да је опремљен неопходним научним апаратом и прегледан. Табеле са нумеричким подацима су дате у оквиру текста, а илустрације (фотографије, планови, цртежи и сл.) након текста, у посебном поглављу, са свим неопходним подацима.

Структура истраживања је јасно назначена насловима и поднасловима, а попис илустрација, табела и литературе је дат прецизно, уз све потребне податке. Структура и садржај текста одражавају уређен и конзистентан истраживачки концепт и омогућавају прегледан увид у целину рада. Поглавља и њихов садржај међусобно су тематски логично повезани и компоновани, те омогућавају једноставно ишчитавање и разумевање материјала.

4.0. ОЦЕНА ДИСЕРТАЦИЈЕ

4.1. План (композиција) дисертације, савременост, оригиналност и значај

Обимна материја обухваћена дисертацијом подељена је на пет поглавља која су логично повезана у целину. На почетку рада је дефинисан предмет рада, полазне хипотезе, циљеви, задаци и методе истраживања, а дат је и преглед најзначајнијих досада објављених истраживања других аутора. У наставку је у сваком поглављу обрађен по један од проблема, а на крају је дат закључак истраживања. Истраживачки проблем који је мр Душко Кузовић у дисертацији поставио за доминантну тему свог истраживања, коме је у раду посвећена највећа пажња, је развој и трансформација стамбене архитектуре у изабраним варошима и варошицама, кроз сагледавање и дефинисање основних облика и типова примењених конструкција, материјализације, просторне организације и спољашњег обликовања кућа, као и појединих архитектонских елемената.

Сам проблем који кандидат у раду истражује је у домену историје и теорије архитектуре, односно критичког сагледавања и вредновања остварених стамбених облика и њихових карактеристика, односно њиховог односа према природним, друштвеним, економским, културним и урбаним аспектима контекста у коме су настали и развијали се. Кандидат полази од најзначајнијих теоријских истраживања стамбене архитектуре у Србији, посебно од референтних објављених типолошких проучавања и већ дефинисаних карактеристичних облика и основних типова просторних схема стамбених јединица и композиције уличних фасада које су други аутори развијали у анализи стамбене архитектуре Београда и Србије у посматраном периоду, а затим их примењује и испитује на стамбеној архитектури насеља централног дела западне Србије, обogaћујући их новим сазнањима и властитим закључцима везаним за изабрано подручје.

Дисертација по својој структури, са стручног, методолошког и научног становишта садржи елементе савременог истраживачког рада и примерена је научној области архитектуре и урбанизма. Она започиње теоријским делом истраживања, исцрпно приказаним у другом поглављу, у коме се на основу литературе тумаче природни, историјски, друштвени и културни услови у којима су се развијала анализирана насеља

и градитељство у њима. Посебна пажња се посвећује административној организацији насеља, изградњи значајних државних здања у њима (посебно школа) која су дефинисала центар насеља и мрежи саобраћајница, што је по његовом мишљењу значајно утицало на карактер и развој насеља, а посебно груписање и развој стамбене архитектуре у њима. Поред тога издвајају се и законска регулатива у области урбанизма и грађевинарства, кретање и порекло становништва, привредне граде којима су се житељи бавили, који су такође били значајни утицајни фактори на трансформације стамбене архитектуре. На основу релативно оскудних извора дају се основни подаци о самим градитељима, инжењерима и архитектама, активним на посматраном подручју. У трећем поглављу кандидат, такође на основу расположиве грађе и литературе, даје опширан приказ стања анализираних насеља, односно настанак и трансформације истраживаних вароши и варошица. Приказане су основне карактеристике, подаци о броју надсеља, категоризацији и законским прописима који су дефинисали карактер појединих врста насеља. Насеља су према настанку разврстана у спонтано настала (Ужице, Ариље, Чајетина, Косјерић, Рогачица, Ражана, и Ивањица) и плански настала (Пожега и Бајина Башта), и за свако од њих су на основу расположиве грађе и литературе дати веома детаљни подаци о развоју. На крају су разматране морфолошке карактеристике насеља – карактеристике урбаног блока, улица и уличних фронтова, парцела и функционална подела окупница, што је све имало значајног утицаја на диспозицију стамбених зграда на парцели и карактер њихове архитектуре. Четврто поглавље, које садржи анализу конструктивних, просторних и обликовних карактеристика кућа са посматраног подручја, представља посебан научни допринос кандидата проучавању градитељског наслеђа у Србији, посебно традиционалне народне и стамбене архитектуре 19. и прве половине 20. века. У њему он компарира и примењује теоријска истраживања других аутора везана за укупни простор тадашње Србије или поједина насеља и области, са властитим подацима прикупљеним из литературе, у архивама и документацијама релевантних институција, током веома дуготрајног и опсежног истраживања на терену, која су претходила пријави и изради рада, а везана су за сам предмет истраживања. Кроз анализу и међусобно компарирање прикупљених података, кандидат веома детаљно образлаже и описује конструктивне карактеристике и материјализацију стамбених зграда; врсте и облике становања и типове просторне структуре стамбених јединица; и спољашње обликовање – композицију и типове уличних фасада, примењене архитектонске и декоративне елементе. На основу тога он доноси одговарајуће закључке о утицајима, општим и посебним карактеристикама стамбене архитектуре вароши и варошица западне Србије, те њеним вредностима и специфичностима у односу на шире и укупно подручје тадашње Србије. На крају рада кандидат критички сагледава остварене резултате истраживања и степен развоја становања у на посматраном подручју, истичући најзначајније утицаје који су га обликовали, дајући му специфичне регионалне карактеристике. Издвојени су најзначајнији примери како би се иницирала њихова институционална заштита и трајно чување као сведока духовне и материјалне културе овог подручја. Такође се сагледавају и правци даљих истраживања која иницира овај рад. На основу изнетог, може се закључити да су, у целини посматрано, поглавља у оквиру рада компонована тако да у целисти обрађују одређене сегменте тезе и логички се надовезују, јасно следећи методолошки пут од увода до закључка, литературе и прилога.

Значај овог истраживања огледа се у томе што оно представља прву целовиту и критичку научну студију која се бави стамбеном архитектуром 19. и прве половине 20. века на простору централног дела западне Србије (насеља Ужице, Ариље, Чајетина, Косјерић, Ивањица, Пожега и Бајина Башта) кроз расветљавање утицаја који су довели до трансформације традиционалног народног и оријенталног концепта у савремени присутан у тадашњим средњоевропским насељима. Кроз истраживање су детаљно и садржајно сакупљени и описани релевантни примери стамбене архитектуре, доступни преко објављене и необјављене грађе или сачувани на терену, дати у односу на конструктивне, просторне и обликовне карактеристике њихове архитектуре. Описе прати богата илустрована грађа, тако да ово истраживање представља веома

квалитетну базу која прижа могућности за бројна будућа истраживања, везана за друге аспекте овог градитељства. Скренута је пажња на најзначајније грађевине што ће допринети бољем разумевању њиховог значаја за очување традиционалних историјских и културних вредности посматраних насеља и целог подручја. То је од посебног значаја у актуелним околностима, када примери стамбене архитектуре 19. и прве половине 20. века убрзано нестају због несхватања културно-историјског и архитектонског значаја који поседују. Тиме се додатно акцентује потреба за евидентирањем, документовањем, ревалоризацијом и афирмацијом ретких сачуваних стамбених зграда из посматраног периода, које су основни елемент традиционалних вредности и аутентичности најстаријих историјских амбијената истраживаних насеља.

4.2. Обим и квалитет презентираних извора, критички осврт на референтну и коришћену литературу

Кандидат је на почетку приказа извора свог истраживања навео да је у раду користио необјављену архивску грађу из документације релевантних установа и институција (Историјског архива Србије, Историјског архива Ужица, Историјског архива Чачка, Народног музеја Ужица, Републичког завода за заштиту споменика културе у Београду и Регионалног завода за заштиту споменика културе у Краљеву), као и објављену грађу - прописе и законе, који су му били извор за тумачења утицаја државе на развој насеља и стамбене архитектуре у њима.

Такође је дат и попис обимне референтне и коришћене домаће и иностране литературе, која добро покрива проблематику третирану у раду. Посебно је издвојена примарна литература, везана за непосредне историјске и друштвене утицајне факторе, развој насеља и стамбену архитектуру у 19. и првој половини 20. века на посматраном подручју и у непосредном окружењу, са 120 референци, а следи је шира литература коришћена приликом израде рада, која се односи на општа теоријска питања развоја архитектуре и насеља у Србији и свету, као и на друге теме релевантне за предметно истраживање, са 97 референци. Литература је сређена по азбучном реду и приказана у складу са предвиђеним научним нормама.

Наведени попис литературе и извора показује да је кандидат стекао добар увид у дела која су до сада разматрала предметну материју, као и да је остварио увид у архивску грађу, која је на жалост оскудна.

4.3. Анализа примењених научних метода и њихова адекватност за спроведено истраживање

Истраживачки процес се одвијао кроз примену неколико научних метода истраживања којима се проверавала научна заснованост предпостављених хипотеза. Избор метода и концепт истраживања био је условљен карактером предмета рада и постављених хипотеза. Након избора и формулације проблема и предмета истраживања, на основу библиографских извора је дефинисан теоријски оквир истраживања којима ће се преиспитивати конкретна градитељска пракса одређеног периода и подручја. Прва фаза истраживања, током прикупљања грађе за анализу, у првом реду је била заснована на историографском методу који је обухватао истраживање и анализу архивске грађе и других релевантних извора. У истраживање је укључена и доступна објављена грађа из самог посматраног периода, која се односи на предмет истраживања. Посебно вредну базу истраживања чинила је изворна архивска грађа и планови прикупљани у архивама и документацијама релевантних институција, али је констатовано да је сачувана оригинална планска документација за само 25 објеката. Прикупљена је и релативно скромна расположива архивска документација која се односи на развој насеља (сачувана је само за Ужице и Рогачицу). Како је оригинална архивска грађа скромна, кандидат је самостално снимио око 250 објеката са предметног подручја и још око 200 објеката у подручју које се с њим граничи (за потребе компаративне анализе). У почетној фази истраживања

предмет рада, његова специфичност, те просторно временски обухват, захтевали су детаљну анализу природне средине и грађених форми ширег подручја, кроз опажања и прикупљање података на терену, као и морфолошку анализу самих насеља, урбаних склопова и окупница.

У другој фази истраживања извршена је анализа прикупљене грађе и компаративни преглед резултата налаза. Кориштење аналитичког метода подразумевало је детаљно проучавање појединачних случајева у односу на основне архитектонске аспекте – конструкцију, просторни склоп и спољашње обликовање, те издвајање најкарактеристичнијих примера. Упоредна анализа спроведена је кроз међусобну компарацију издвојених примера, кроз њихово упоређивање са релевантним примерима из непосредног и ширег окружења, али и кроз компарацију са одређеним аспектима стамбене архитектуре из ранијих периода.

Током треће фазе, помоћу методе синтезе, изведена је класификација и систематизација примера, те донети одговарајући закључци везани за основну типологију стамбених облика, њихову просторну структуру, конструктивни склоп и композицију уличних фасада. Типолошки метод проучавања је коришћен као основни метод у овој фази, те је на основу њега дат преглед основних типова и варијететних решења везаних за просторну организацију стамбених јединица и композицију спољашње архитектуре, чији основ су представљала ранија типолошка истраживања других истраживача везана за друга подручја Србије у посматраном периоду. Ова истраживања су проширена и допуњена детаљним типолошким анализама примењених конструктивних и архитектонских елемената на посматраним стамбеним објектима. Остварени резултати типолошких истраживања приказани су кроз интерпретацију наведених анализа и омогућили су да се донесу конкретни закључци о утицајим и доминантним типовима просторне структуре стамбених облика са посматраног подручја, као и о композицијама, стилским облицима и фазама развоја спољашњег обликовања обликовања стамбених зграда.

Анализирани примери су документовани низом фотографских и графичких прилога, а посебно се издвајају типолошки прегледи просторне организације, композиције уличних фасада и појединих архитектонских елемената, које је израдио сам кандидат на основу снимања на терену, датих прегледно и у форми која омогућава њихово међусобно упоређивање. Приложена је и необјављена архивска грађа и друга техничка документација прикупљена за истраживане објекте у релевантним институцијама.

5.0. МИШЉЕЊЕ И ОЦЕНА ДИСЕРТАЦИЈЕ И КАНДИДАТОВЕ СПОСОБНОСТИ ЗА САМОСТАЛНИ НАУЧНИ РАД

5.1. Критичка анализа резултата истраживања

Истраживање које је кандидат, мр Душко Кузовић спровео у својој дисертацији, имало је за основни циљ потребу да се објасне утицаји, фазе развоја и остварени облици стамбене архитектуре у западној Србији током 19. и првој половини 20. века (на простору данашњих административних општина: Ужице, Пожега, Бајина Башта, Ариље, Косјерић и Чајетина), са тежиштем на анализи конструктивних, просторних и обликовних карактеристика кућа. Циљ је био да се на основу прикупљених примера и њихове анализе постави општа и посебна типологија просторне организације и спољашњег обликовања, како би се утврдиле етапе развоја, заступљеност одређених типова и утицаји који су обликовали ову архитектуру. Посебан циљ је био да се издвоје карактеристични типови и валоризује домет у односу на околну и шире подручје.

Резултати изнети у дисертацији показују да је кандидат успео да спроведе квалитетно истраживање које је у потпуности у складу с постављеним циљевима, те да

је прикупио релевантне информације и извршио њихову адекватну систематизацију и анализу, и проверио постављене хипотезе. Мр Душко Кузовић је успео да прикупи и истражи велики број примера различитих облика становања у варошима и варошицама централног дела западне Србије, највише из Ужица, а у мањој мери из Косјерића, Бајине Баште, Ариља и Пожеге, те да их документује и презентује на основу оригиналне грађе из архива, која до сада, у највећем броју случајева, није објављивана, као и на основу властитих истраживања са терена. Систематизовањем грађе у односу на одређене периоде, кандидат је јасно презентовао укупну слику развоја стамбене архитектуре посматраног подручја током више од једног века, у коме је она прешла пут од традиционалних народних и орјенталних стамбених концепата до модерних, по угледу на савремена средњоевропска насеља.

Својим типолошким систематизацијама, базираним на теоријским истраживањима других аутора, мр Душко Кузовић је издвојио и дефинисао основне типове конструкција, просторних организација, композиције уличних фасада и примењених архитектонских елемената карактеристичним за насеља која је он истраживао. Мада се његово истраживање примарно односи на анализу физичке структуре стамбених зграда, кандидат је дао и ширу друштвену и културолошку слику вароши и варошица посматраног подручја у 19. и првој половини 20. века, те утицаја државе и законске регулативе на трансформацију насеља и њихових урбаних и архитектонских карактеристика.

5.2. Научни резултати релевантни за оцену квалитета дисертације

Истраживање спроведено у докторској дисертацији мр Душка Кузовића доноси неколико оригиналних научних резултата.

У низу истраживаних природних и друштвених утицаја на развој стамбене архитектуре предметног подручја, током неколико јасно дефинисаних етапа, кандидат је констатовао да се као најзначајнији, од којих је директно зависио квалитет градње и примењени облици, издвајају утицаји природне средине, историјских и друштвених промена, економског и културног развоја подручја. У оквиру њих од великог значаја за развој облика становања било је порекло становништва, структура породичног домаћинства и стамбене навике, развој урбанистичке и грађевинске регулативе, могућност ангажовања образованих градитеља и достигнути ниво културног развоја у одређеним периодима, односно у којој мери су били присутни утицаји европских стилских токова. Према изворишту утицаја издвојене су утицаји са простора источне Босне и Херцеговине и Црне Горе, утицаји са простора југоисточне Србије, утицаји са простора Подриња и утицаји из Београда, као најзначајнијег и најразвијенијег центра државе, који су се манифестовали кроз различите облике. Према временском периоду током кога су деловали различити утицаји закључено је да је утицај традиционалне народне и оријенталне архитектуре из претходног периода био веома дуг. Ипак он је релативно брзо, након ослобођења од турске власти и почетака урбанизације насеља био избрисан и замењен новим утицајима који дилазе из средњоевропских вароши, преко Београда као најразвијенијег центра тадашње државе.

На основу детаљног истраживања развоја насеља кандидат је констатовао да су први и почетни импулс променама у стамбеној архитектури управо дале промене у области урбанизма. Доношење плана регулације насеља је индиректно утицало и на основне елементе обликовања архитектуре: било је обавезно да се стамбена зграда постави на регулациону линију, прописана је спратност, пад кровних површина, карактеристике главне и дворишне фасаде и тд. Постојећа традиција по којој су стамбене зграде биле смештане у унутрашњост дворишта, се напушта. Према улици се гради главна стамбена зграда, чиме се формира континуални улични фронт по угледу на средњоевропске вароши. Истакнуто је да се као индивидуалне карактеристике процеса урбанизације посматраног подручја манифестују кроз сам почетак процеса реформе насеља који наступа са ослобођењем државе; кроз велики утицај државног

апарата на процес урбанизације, просветитељски и реформаторски утицај Београда; снажну везу периферних делова државе са централним делом у поступку реорганизације; у честим променама административне организације простора и у примени већ стечених искустава у централним деловима Србије на у организацију насеља у посматраном подручју. Специфичности се огледају и у закаснелој урбанизацији најзначајнијих насеља (попут Ужица које је било генератор економског развоја читавог региона), слабијој економској снази инвеститора, малом броју вишепородичних објеката, нижој цени земљишта у насељима и неисказаној потреби за станова за рентирање и кондензацији појединих периода у развоју архитектуре.

Најзначајније резултате у спроведеном истраживању мр Душко Кузовић је остварио у анализи архитектонских карактеристика прикупљених примера историјских облика становања са посматраног подручја. Констатовано је да су трансформација стамбене архитектуре након делимичног ослобођења од турске власти 1830. године у потпуности била у складу са промена у осталом делу Србије, али временски посматрано почетак и поједине фазе у трансформацији су се дешавале са доста закашњења у односу на централну Србију и Београд. Простор око Ужица (најзначајнијег и најразвијенијег насеља) ослобођен је од турске управе 1863. године и тек тада су створени предуслови за његов развој у економски и културни центар региона. Знатно раније планско оснивање варошица Пожеге и Бајине Баште је био значајан напредак, али није било довољан импулс за придруживање ових делова западне Србије променама које су се дешавале у централној Србији.

Анализа карактеристика примењених материјала и конструкција показала је да су у посматраном периоду на анализираном подручју примењивана два конструктивна система - бондручни и масивни. Промена конструктивног система, од традиционалног бондручног ка савременом масивном, је текла веома споро уз минимална усавршавања, на шта је утицала усмереност ка локалним изворима материјала за грађење због недоступности опеке и савремених материјала који су били веома скупи, јер су се у Србији производили у ограниченим количинама и углавном су се допремали из иностранства. Уочене су и одређене специфичности анализираног подручја у односу на остале делове тадашње Србије, везане за примену материјала и конструкција стамбених зграда, као и временско кашњење у односу на централни део земље и Београд у примени нових материјала и конструктивних техника.

Као један од главних научних резултата ове дисертације издваја се типолошка анализа, односно уочавање основних типова просторне организације стамбених зграда, положаја и особина појединих простора. Анализа развој просторног концепта и облика становања показала је да је почетком 19. века кућа имала типизирану организацију и материјализацију базирану на народној и оријенталној архитектури. Није постојао аутохтони модел куће већ се модел куће преносио са простора одакле су стизали градитељи. Најраспрострањенији облик, према броју станова, је био једнопородично становање, док колективно становање није заживело у западној Србији до тридесетих година 20. века. Разлог за то кандидат види је у малим потребама за ширењем насеља, малој флукуацији радне снаге и општем ставу да свака породица треба да има своју кућу, а не да живи у најамном стану. Најзаступљенији тип просторне структуре стамбене јединице био је централни и комбиновани план који се јављају у неколико варијанти, али су све схеме стамбених јединица до појаве модерне архитектуре задржале у свом језгру рудименталне карактеристике народне и оријенталне архитектуре. Дефинисано је осам основних фазе еволуције просторне организације стамбених јединица, које се временски нису подудариле са развојем у централним деловима Србије, односно Београду као најразвијенијем центру, већ су знатно касниле.

Поред тога веома значајан резултат спроведеног истраживања је дефинисање основних типова композиције уличних фасада и примењених архитектонских елемената. На основу анализираних примера констатовано је да су до појаве модерне архитектуре тридесетих година 20. века композиције уличних pročеља имале директну везу са спратношћу објеката и слеђењем традиције народног и оријенталног градитељства, односно историцистичке стилске архитектуре. На основу ових

елемената формиране су основне групе композиције фасада које су дефинисане у односу на спратности и примену основних архитектонских елемената (подеоних међуспратних и парапетних венаца, ризалита, пиластара и сл). Кандидат је донео закључак да се не могу уочити посебне регионална специфичност стамбене архитектуре посматраног подручја, односно да се као и код других аспеката архитектуре може издвојити само чињеница да су новине у обликовању стамбених зграда примењиване са доста временског заостатка у односу на остале делове Србије. Као једна од карактеристика целог простора констатован је уочљиво низак степен занатске обраде фасадне пластике. Друга карактеристика је била сведеност форме и архитектонских детаља фасада, што је узроковано недовољном вештином самих градитеља, односно пројектаната и извођача.

5.3. Научни допринос дисертације

Најзначајнији научни допринос који је остварио мр Душко Кузовић у својој дисертацији представља чињеница да она доприноси значајном употпуњавању знања из области историје и теорије архитектуре 19. и прве половине 20. века у Србији, посебно везано за тумачење конструктивних, просторних и обликовних карактеристика стамбене архитектуре западне Србије. То је постигнуто кроз веома опсежно прикуљање грађе путем властитог снимања сачуваних објеката на терену, што је омогућило њихово разврставање, селектовање и целовито документовање карактеристичних примера који представљају репрезентативне узорке стамбених облика из различитих насеља и различитих временских епоха у посматраном периоду. Већина примера је по први пут анализирана и до сада нису били објављивани у литератури. Значајан допринос представља и сагледавање утицаја природног, историјског, друштвеног и културног контекста на формирање и трансформацију стамбених облика, а посебно фокусирање на утицај урбанистичке и грађевинске регулативе, традиционалних народних неимара и образованих градитеља, односно самих становника вароши и варошица на обликовање својих стамбених зграда.

Реализацијом ове дисертације надомештен је недостатак целовитог и систематичног сагледавања и валоризације историјске стамбене архитектуре вароши и варошица централног дела западне Србије настале током 19. и прве половине 20. века, те издвајање најзначајнијих примера које треба ставити под институционалну заштиту као основних елемената традиције и аутентичности ових историјских насеља.

Као посебано значајан научни допринос историји и теорији архитектуре, не само у локалном оквиру, већ и на регионалном нивоу, те будућим истраживањима стамбене архитектуре у Србији, је чињеница да је кандидат успешно превазишао проблеме везане за недоступност оригиналне архивске грађе из посматраног периода, као и њену несистематизованост, те да је кроз интензивно архивско истраживање и рад на терену, омогућио да се кроз ову докторску дисертацију по први пут, кроз већи број примера, презентује градитељска пракса посматраног периода, анализирају њене конструктивне, просторне и обликовне карактеристике.

Изузетно важан научни допринос ове дисертације јесте чињеница да је у њој, као наставак референтних теоријских истраживања стамбене архитектуре других аутора, посебно везано за Београд, примењен типолошки метод проучавања просторне организације стамбених јединица, композиције уличних фасада и архитектонских елемената, што до сада није на овај начин и у овом обиму било предмет научних студија градитељства посматраног подручја. Она је значајна јер омогућава употпуњавање слике развоја домаће стамбене архитектуре 19. и прве половине 20. века, те доприноси сагледавању потребе да се и друга подручја Србије истраже и анализирају на сличан начин.

5.4. Став о способности кандидата за самосталан научни рад

У досадашњем научном и стручном раду мр Душка Кузовића уочава се његова несумњива заинтересованост и усмереност ка истраживању традиционалне народне сеоске и градске стамбене и друге историјске архитектуре у Србији, у циљу њеног проучавања и институционалне заштите као културних добара. Поједине резултате својих истраживања на терину и архивама кандидат је објавио у научним часописима из области архитектуре и заштите градитељског наслеђа.

Током рада на докторској дисертацији кандидат је показао да је савладао неопходне научне методе потребне за поучавање сложене и слојевите материје везане за стамбену архитектуру 19. и 20. века. Посебну упорност кандидат је показ током прикупљања грађе, током непосредног рада на терену приликом снимања сачуваних примера.

Кроз докторску дисертацију кандидат је показао да је овладао критичким теоријским приступом у истраживању и тумачењу историје архитектуре и методама компаративне и типолошке архитектонске анализе. Кандидат је у стању да издвоји значајане истраживачке проблеме, позиционира их у одговарајући теоретски контекст, дефинише на адекватан начин подручје истраживања и изврши избор адекватних метода рада, те да изнесе постигнуте резултате и одреди даље праваце истраживања. Његова докторска дисертација с теоријског, али и стручног аспекта, представља значајан допринос развоју историје и теорије архитектуре у региону.

На основу увида у целокупан рад изложен у овој дисертацији и претходне научне кандидата, може се закључити да је мр Душко Кузовић потврдио своје опредељење и способност да се самостално и квалитетно бави научно-истраживачким радом.

6.0. ЗАКЉУЧАК И ПРЕДЛОГ КОМИСИЈЕ

6.1. Осврт на дисертацију у целини

Докторска дисертација кандидата мр Душка Кузовића представља свеобухватно и систематично проучавање развојних процеса у архитектури, који су од посебног значаја за остваривање континуитета грађења у некој средини. Препознавање токова којима су се кретали урбанизам и архитектура у западној Србији током 19. и прве половине 20. века, те документовање и критичка валоризација примера, представљају значајну подлогу за многа друга истраживања у области историје и теорије архитектуре других подручја.

Рад је написан узорно, са јасно формулисаним предметом и циљевима истраживања и методолошки коректно дефинисаном линијом истраживања. Дисертација се базира на исцрпним подацима везаним за утицаје који су изазвали промене у стамбеној архитектури западне Србије током 19. и у првој половини 20. века. У првом делу дисертације су синтезно изнете историјске, друштвене, економске, културне и друге промене које су донеле трансформацију начина живота, па и самог становања у смислу коришћења простора, примене нових материјала и конструкције, уз прихватање нових стилских опредељења. Све наведене области су темељно проучене, а њихови утицаји су међусобно повезани и компарирани кроз саму архитектуру.

Тежиште дисертације је на типолошким проучавањима, која су базирана на референтним теоријским истраживањима других истраживача, углавном везаних за типолошка проучавања историјске стамбене архитектуре у Београду. Она се у раду примењују на примерима са истраживаног подручја, кроз анализу, дефинисање и јасно издвајање карактеристичних типова конструкцијског склопа, просторне организације и

архитектонског обликовања. Поред њих издвојени су и основни типови и облици примењених архитектонских елемената. Значајан прилог разумевању развоја стамбене архитектуре посматраног подручја су веома систематичне и прегледне типолошке табеле са схемама типова просторне организације и композиције уличних фасада, али и примењиваних архитектонских елемената.

6.2. Научни допринос конкретној науци

Мр Душко Кузовић је кроз истраживање и тумачење развојних токова стамбене архитектуре 19. и прве половине 20. века у западној Србији остварио значајан научни допринос у области историје и теорије архитектуре саме Србије, али и ширег региона.

Посебну вредност рада представља свеобухватно сагледавање утицајних фактора, посебно законске регулативе и урбанистичког развоја насеља на трансформације традиционалног стамбеног концепта у модерни. Оно је допринело да се открију доминантни извори утицаја и начин на који су се они манифестовали.

Значајан научни допринос кандидата се огледа у формирању базе истраживања засноване у мањој мери на архивској документацији, а у већој мери на властитом истраживању и снимању сачуваних грађевина на терену. У анализи грађевина кандидат је веома детаљно и комплексно посматрао не само спољашње обликовање, већ и оне елементе који су од суштинског значаја за архитектуру – просторни склоп и примењене конструкцијске склопове и елементе. На основу детаљних анализа сачуваних примера кандидат је вредновао остварене домете у стамбениј архитектури посматраног периода и издвојио најзначајнија дела. То је посебно значајно у области валоризације и очувања градитељског наслеђа, односно институционалне заштите и скретање пажње научне, стручне и укупне јавности на вредности појединих стамбених зграда насталих у 19. и првој половини 20. века и њихову савремену улогу у грађењу препознатљивог архитектонског лика анализираних насеља.

Поред тога, примењени методолошки приступ и резултати до којих је кандидат дошао у свом истраживању свакако доприносе јаснијем сагледавању значаја историјске стамбене архитектуре посматраног подручја на локалном и регионалном нивоу, утицаја који су је обликовали, али и њеног утицаја на друга подручја. Остварене анализе и тумачења значајна су не само за историју и теорију архитектуре и урбанизма, те заштиту градитељског наслеђа, већ и за савремену архитектуру и пројектовање, али и за друге науке које су уско повезане са њима.

6.3. Научни допринос методологији

Мр Душко Кузовић је кроз узорно постављену структуру рада показао да је у потпуности савладао различите методе које се примењују у научном раду. Посебно треба издвојити три области у којима до изражаја долазе његове способности искусног истраживача. То је прво, способност одабира и интерпретације података из извора и литературе, што му омогућава да формира солидну подлогу на којој ће градити своје истраживање. Друго је, доследна примена историографског метода и темељан рад у прикупљању грађе и релевантне оригиналне документације везане за дела која су предмет рада, те аналитичан, прецизан и објективан приступ материјалу који је прикупио, уз обухватање свих елемената који доприносе расветљавању проблема који обрађује. Треће је јасно слеђење општих теоријских принципа и критеријума типолошке анализе стамбене архитектуре на основу којих је доносио властите закључке и критички вредновао остварене домете стамбене архитектуре посматраног периода и подручја.

Користећи методе анализе, компарације и синтезе, кандидат је у првом делу рада објективно сагледао стање досадашњих истраживања и сублимисао теоријска сазнања о природним, историјским, друштвеним и економским условима у оквиру којих се развијала стамбена архитектура у Србији и на истраживаном подручју током 19. и у првој половини 20. века. Јасно је дефинисао циљеве и правце сопственог

истраживања, прикупио квалитетне примере из документације релевантних установа, а највише током самосталног рада на терену, те извршио неопходну систематизацију грађе и сачуваних примера, на основу чега је извео основне типове, дао укупне закључке и препоруке. И поред своје комплексности и обима, дисертација је методолошки коректно хијерархијски систематизована, што доприноси њеној јасноћи, не само по питању формалне прегледности, него и по питању суштинског повезивања независних целина у оквиру рада.

6.4. Очекивана примена резултата у пракси

Очекивана практична примена резултата истраживања је у скретању институционалне пажње, али и пажње јавности, ка архитектонском наслеђу одређеног подручја и периода и његовим вредностима. Отвара се могућност да налази остварени у дисертацији, посебно прикупљена документација, постану део документационе базе укупног архитектонског стваралаштва 19. и прве половине 20. века у Србији и основ за валоризацију и институционалну заштиту највреднијих примера. Поред тога, истраживање ће допринети обогаћивању укупног знања о стамбеној архитектури посматраног периода у Србији, али и схватању специфичних карактеристика и вредности ове архитектуре у односу на непосредно и шире окружење.

Очекује се да ће ова дисертација покренути даља научна и стручна истраживања стамбене архитектуре посматраног периода и у другим крајевима и регионима, а тиме и иницирати шире проучавање ове теме у оквиру стручне и научне јавности у Србији. Из тог разлога рад треба схватити као подстицај за истраживање сличних тема, посебно везаних за однос природног, друштвеног и урбаног контекста и стамбене архитектуре, у другим срединама и на другим подручјима.

Поред тога рад ће имати практичну примену у едукацији из области проучавања и заштите градитељског наслеђа, али и у будућој архитектонској пракси посматраног и других подручја, јер се у њој препознају аутохтони елементи историјске архитектуре са посматраног подручја, који репрезентују и чувају градитељски идентитет анализираних насеља, а реинтерпретирани у савременој архитектонској пракси могу допринети очувању континуитета градитељске традиције, која је посебно значајна у стамбеној архитектури.

6.5. Предлог Комисије

На основу детаљног прегледа и анализе докторске дисертације кандидата мр Душка Кузовића, Комисија констатује да је предметна дисертација у складу са усвојеном темом, да је структура дисертације, примењена научна методологија, као и сви остали елементи обраде, потпуно у складу са пријавом на коју је Универзитет у Београду дао своју сагласност. Дисертација у потпуности задовољила све критеријуме квалитета, обима и вредности, као и научног доприноса који овакви истраживачки радови треба да имају. Као посебну вредност дисертације, Комисија истиче темељност са којом је кандидат проучио постављени проблем, усклађено повезивање теоријског и аналитичког сегмента истраживања и високо оцењује резултате до којих је дошао, а који омогућавају да се оствари детаљан увид и да објективан критички суд о просторним, конструктивним и обликовним карактеристикама и вредностима сачуване стамбене архитектуре западне Србије настале током 19. и прве половине 20. века.

Поред тога Комисија високо оцењује научни допринос кандидата формирању квалитетне документационе основе сачуваних примера овог стваралаштва, који су све више угрожени у процесу савремене урбане реконструкције историјских насеља, тако да ће ова дисертација допринети правилнијем сагледавању њихових вредности, очувању и институционалној заштити, али и реинтерпретацији карактеристичних регионалних архитектонских елемената у савременом градитељству.

Имајући у виду целокупан научно-истраживачки опус кандидата, садржај докторске дисертације и оцене изнете у овом извештају, Комисија сматра да докторска дисертација мр Душка Кузовића под називом **"СТАМБЕНА АРХИТЕКТУРА ВАРОШИ И ВАРОШИЦА ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ У 19. И ПРВОЈ ПОЛОВИНИ 20. ВЕКА"** у свему задовољава предвиђене услове и са задовољством предлаже Наставно-научном већу Архитектонског факултета у Београду да **мр Душку Кузовићу** одобри и закаже јавну одбрану докторске дисертације.

У Београду, 20. 12. 2011. године

Чланови Комисије:

- др Мирјана Ротер Благојевић, ванредни професор
Архитектонског факултета у Београду,
- др Гордана Милошевић Јевтић, доцент
Архитектонског факултета у Београду,
- др Сретен Вујовић, редовни професор
Филозофског факултета у Београду, и
- др Игор Марић, виши научни сарадник Института за
архитектуру и урбанизам Србије.